«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Проректор з наукової роботи
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
_____ Оксана ЖИЛІНСЬКА
«___» _____ 2026 р.

ВИСНОВОК
Київського національного університету імені Тараса Шевченка про наукову новизну, теоретичне та практичне значення результатів дисертації Дергая Артема Сергійовича на тему: «Канівське Подніпров'я на зламі ранньої та середньої бронзи (2800-1950 рр. до н.е.)», поданої на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 032 Історія та археологія

Витяг
з протоколу № 3 засідання кафедри археології та музеєзнавства
від «28» вересня 2026 року

Присутні: Головуючий на засіданні – в.о. декана історичного факультету, доктор історичних наук, Пшеничний Т.Ю.; завідувач кафедри археології та музеєзнавства, кандидат історичних наук, доцент Шидловський П.С.; доктор історичних наук, професор Терпиловський Р.В.; кандидат історичних наук, доцент Кравченко І.А.; кандидат історичних наук, доцент Рижов С.М.; кандидат історичних наук, доцент Синиця Є.В.; кандидат історичних наук, доцент Третяк К.О.; кандидат історичних наук, асистент Іванисько С.І.; кандидат історичних наук, асистент Володарець-Урбанович Я.В.; кандидат історичних наук, асистент Панковський В.Б.

Серед присутніх 2 доктори історичних наук, 8 кандидатів історичних наук.

Порядок денний:
Обговорення дисертаційного дослідження аспіранта кафедри археології та музеєзнавства історичного факультету Дергая Артема Сергійовича на тему: «Канівське Подніпров'я на зламі ранньої та середньої бронзи (2800-1950 рр.

до н.е.)», поданого на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 032 Історія та археологія.

Науковий керівник: завідувач кафедри археології та музеєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, кандидат історичних наук, доцент Павло Сергійович Шидловський.

Дисертація виконувалась на кафедрі археології та музеєзнавства історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Тема дисертації затверджена на засіданні Вченої ради історичного факультету (протокол № 5 від 24 листопада 2022 року) та уточнена засіданням Вченої ради історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол №3 від 24 вересня 2026 р.).

Виступили:

Здобувач Дергай Артем Сергійович представив доповідь за основними положеннями дисертації «Канівське Подніпров'я на зламі ранньої та середньої бронзи (2800-1950 рр. до н.е.)», поданої на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 03 Гуманітарні науки. А.С. Дергай, доповідаючи, обґрунтував актуальність обраної теми, визначив мету, завдання, об'єкт та предмет дисертаційного дослідження, охарактеризував методи, які виконувались у ході дослідження, окреслив основні наукові положення та висновки, що виносяться на захист, визначив новизну отриманих результатів.

Актуальність теми дисертаційного дослідження зумовлена тим, що археологічне вивчення доби ранньої та середньої бронзи Середнього Подніпров'я посідає вагоме місце в історіографії археологічної науки України. У правобережній частині цього регіону одним із найбільш досліджених є Канівське Подніпров'я. Особливості заселення зазначеної території у давнину зумовлені географічною домінантою Канівських дислокацій, у межах яких сконцентрована значна кількість поселень, що утворюють Канівський археологічний мікрорегіон. Формуванню старожитностей доби ранньої та середньої бронзи (III тис. до н. е.) передувало зникнення пам'яток пізньотрипільського етапу. Цей процес відбувався в умовах освоєння лісостепової та лісової смуг Європи носіями культур ямного, катакомбного та шнурового кола. До останнього зараховують населення зламу перших двох етапів доби бронзи, представлене пам'ятками середньодніпровської археологічної культури (СДК). З'ясування характеру цих етнокультурних трансформацій нерозривно пов'язане з тривалою дискусією навколо культурогенезу в контексті теорій «широкої індоєвропейської прабатьківщини» та «індоєвропеїзації».

Погляди фахівців на місце, роль та характер розвитку середньодніпровської культури залишаються поляризованими: від визначення її як осередку зародження культур шнурового кола до повної відмови від застосування до цього феномену дефініції «археологічна культура» чи заперечення підстав для виділення окремого культурно-історичного явища на порубіжжі лісостепу та лісу. Попри це, середньодніпровські пам'ятки й надалі інтерпретують у хронологічних межах схеми І.І. Артеменка, зокрема з урахуванням нечисленних радіовуглецевих визначень. На стан джерельної бази суттєво вплинув той факт, що на тлі усталеної традиції вивчення закритих комплексів доби бронзи (насамперед курганів), переважну більшість нечисленних поховань СДК досліджено ще на зламі XIX–XX ст. Це негативно позначилося на рівні їхньої фіксації та повноті колекцій. Додатковим деструктивним чинником стали історичні події XIX–XX ст., які призвели до депаспортизації, втрат або розпорошення колекційного матеріалу. Проблему поглиблює і переважно випадковий характер виявлення місцезнаходжень.

У сучасних культурогенетичних схемах в контексті вивчення ямного та катакомбного кола Середньому Подніпров'ю приділено менше уваги з огляду на обмежену кількість поховальних джерел, через що регіон часто позиціонують як периферійну територію. Водночас саме для порубіжжя лісостепової та лісової зон ця «периферія» вирізняється високою питомою вагою поселень - як довготривалих стаціонарних селищ, так і тимчасових стоянок. Актуалізацію вивчення СДК активізувало виявлення так званої «сокальської групи» пам'яток у Малопольщі та Галичині. З огляду на це, а також зважаючи на низку поселень «периферійної» середньодонської (харківсько-воронізької) культури, постає нагальна потреба перегляду поселенських матеріалів, насамперед найбільш дослідженої Канівської групи пам'яток.

Актуальність дослідження також полягає в опрацюванні та введенні до наукового обігу малопублікованих і частково депаспортизованих матеріалів археологічної спадщини Канівського Подніпров'я — польових звітів, музейних колекцій і нововиявлених місцезнаходжень, що само по собі є формою збереження джерельної бази. В умовах повномасштабної війни, коли пам'ятки України знищуються або стають недоступними у великих обсягах, фіксація й аналітичне оприлюднення вже здобутих комплексів набувають значення не лише історіографічного, а й рятівного.

Культурно-історичні процеси, що мали місце на окремо взятій компактній території, розглянутій у межах концепції Канівського археологічного мікрорайону, попри свою епізодичність, дозволили в рамках дослідження

охарактеризувати динаміку та взаємодію культурних традицій, що активно виявилися за переходу від ранньої до середньої бронзи.

Аналіз історії досліджень та історіографії виявив, що стан накопичення джерельної бази залежав від загального рівня розвитку уявлень про добу бронзи України - від перших наукових польових досліджень Середнього Подніпров'я з «неолітичними курганами» до етапу систематизації вже відкритих пам'яток і концептуального переосмислення, яке лишається актуальним на момент написання дисертації. Встановлено, що залежно від рівня розвитку археологічної теорії польове вивчення Канівського Подніпров'я та його історіографічне відображення мали асинхронний характер. Інтерпретаційні моделі І історіографічного етапу зберігали актуальність і залишалися впливовими ще на початку XX ст.; попри загальний розвиток теорії археології доби бронзи, матеріали Канівщини оцінювалися, за винятком на рівні археологічної науки останньої третини XIX ст. Назрілу проблему зрушили розвідки Т. С. Пассек і частково розкопки Р.І. Виєзжева та В.А. Богусевича, що остаточно відбилося в «катакомбній» дискусії 1950-х рр.

Фактичною відповіддю на неї стали роботи Канівської комплексної експедиції Київського державного університету на чолі з М.М. Бондарем, які поклали початок відносно синхронному розвитку польових досліджень та їх історіографічного відображення. Концептуальна криза у зв'язку з розширенням джерельної бази починає усвідомлюватися та переосмислюватися наприкінці 1980-х - на початку 2000-х років. Засвідчено, що попри вирішальні відкриття ІІ етапу дослідження позиція «катакомбного» характеру селищ втрачає актуальність. Сучасний ІІІ етап пов'язаний із концептуальною ревізією змісту СДК України К.П. Бунятян, розвиненою В.В. Отрощенком, Р.О. Литвиненком, С.Д. Лисенком і системно підсумованою М.М. Войтович. Разом із тим основним джерелом продовжують слугувати дослідження ІІ етапу, за винятком окремих напрацювань О.В. Куриленка та Р.О. Гордієнка на матеріалах лівобережного Українського Полісся і Середнього Подніпров'я - О.Б. Супруненка, Л.О. Лугової та В.В. Шерстюка. Останні стаціонарні дослідження КАМР проведені Л.О. Циндровською та Є.В. Синицею, розвідкові шурфування - Д.П. Куштаном та А.С. Дергаєм. Основний зміст сучасних польових робіт зумовлений зростанням уваги до просторової археології — від реконструкції локально-топографічного положення пам'яток ранньої-середньої бронзи до застосування технології оцифрування LIDAR.

Просторова кластеризація встановила, що за сучасного стану дослідженості питому більшу вагу пізніх елементів мають пам'ятки умовної «трахтемирівської» частини мікрорайону порівняно з власне «канівською»

групою. Предметом дискусії лишається розширення джерельної бази раннього етапу СДК, стійких прямих зв'язків якого на поселеннях Канівщини не простежено.

Характеристику джерельної бази проведено у зв'язку з розглядом геоморфології Канівських дислокацій. Вивчення мікротопографії поселень, що спиралося на комбінований аналіз стратиграфії, планіграфії та об'єкт-орієнтованих реконструйованих мікрокомплексів посуду, крем'яхів, кружал і напрясел, дозволило виділити дві фази освоєння поселення Ісковщина.

Аналіз категорій матеріальної культури виконано з акцентом на комплекс стаціонарних поселень. Виділено дискретні ознаки керамічного комплексу. Артикульовано та систематизовано виробничий інвентар вторинного використання кераміки за основними трасологічними спостереженнями. Проведено систематизацію предметів ткацтва (кружал і напрясел) та їх мікропланіграфічне зіставлення зі статистичним ранжуванням масового керамічного матеріалу, що виявило більшу концентрацію, корельовану з більшою вагою кераміки з орнаментацією шнурового типу. Статистичний аналіз підтвердив низку тез М. М. Бондаря щодо складу комплексу. Виконано реконструкцію технологічного циклу керамічного виробництва — від етапу відбору сировини та домішок до утилізації шляхом вторинного використання. На підставі комплексу методологічних прийомів виділено чотири основні та два комбіновані рецепти відбору сировини, три різновиди обробітку поверхні, способи, засоби та структуру декорування, поділені згідно з чотирирівневою схемою елемент–образ–мотив–композиція. Аналіз і систематизація археологічних колекцій дозволили встановити наявність форм, придатних до повної або часткової реставрації та реконструкції.

Одержані практичним способом дані можуть слугувати відліком для компаративного аналізу раніше досліджених, але введених лише незначною мірою комплексів, перспективних для загальної культурогенетичної схеми поселень СДК: Максаки, СДК-горизонт Пустинки-5, мережа розвідково досліджених археокомплексів Переяславської луки, Мізинського куща та «київської групи» в її відношенні до старожитностей Нижнього Подесення. Автор роботи окреслив гіпотезу своєрідного «культурного континууму» широкої смуги рубежу Середнього Подніпров'я та лівобережжя Нижнього Подніпров'я, з яким пов'язують побутові пам'ятки типу Перун, обмежившись даними системи поселень інгульської катакомбної культури.

Історичний розвиток КАМР на зламі ранньої та середньої бронзи реконструйовано як послідовність фаз освоєння компактного терену дислокацій. Початковий шар утворюють пізньоямні комплекси Ланка, Бабичів-Хутора та стратифікованого Козарівського кургану разом з епізодами

культури кулястих амфор. Мережа мисових селищ складається з виходом середнього етапу середньодніпровської культури: Ісковщина Ia, Бугаєве, Приліз отримують наземні конструкції, місцеве гончарство та бойові сокири середнього етапу; цей горизонт синхронізується з катакомбними визначеннями Солонців, Ясьок і Хоружів (близько 2570–2470 cal. BC) і з першою хвилею культур шнурової кераміки (близько 2600–2490 cal. BC). Планіграфія Ісковщини фіксує другу фазу, близьку до пізнього етапу СДК (Ісковщина Iб, Безнесів Яр, Низька Гора), марковану зубчастим штампом, орнаментом «гусеничка» і другою західною хвилею близько 2300–2200 cal. BC. Фінал середньої — початок пізньої бронзи представлений бабинським / постінгульським горизонтом (Бабенківська Левада, Бабина Гора, Дідів Шпиль). Поряд зі стаціонарними селищами функціонують літовки з тонким шаром і мінімумом будівельних решток. З посиленням субарідної фази SB-2 висока топографія дислокацій втрачає роль захищеного обводненого терену; освоєння зміщується до нижчої топографії Вільшанського грабену. На зламі III–II тис. до н. е. миси, ймовірно, переживають знелюднення; наступне активне заселення припадає на малополовецький період.

Встановлена культурна динаміка полягає в синхронній взаємодії кількох традицій на одному мікрорельєфі. Ямна основа співіснує з виходом середнього етапу СДК; західний коридор шнурових культур і східно-південна катакомбна спільність присутні в одному хронологічному вікні середини — III чверті III тис. до н. е. Набір кераміки СДК виходить на північ (Азярное-1) уже сформованим у мікрорайоні. Поховальна база вужча за поселенську: закриті комплекси Козарівки та Гамарні фіксують ямну традицію Правобережжя, тоді як інвентарні зв'язки курганів із селищами середнього етапу СДК лишаються поодинокими. Модель поселень типу Ісковщини уточнюється двофазністю ядра селища та співіснуванням двох режимів освоєння — стаціонарного селища й сезонної літовки. КАМР на зламі ранньої та середньої бронзи постає як контактна ніша Канівських дислокацій, у якій місцеве гончарство, ощадливий кам'яний набір і змінна щільність заселення відображають адаптацію населення до конкретного ландшафту впродовж 2800–1950 рр. до н. е.

Після закінчення доповіді Дергая А.С. присутніми на захисті фахівцями були поставлені наступні запитання:

Доцент кафедри археології та музеєзнавства, кандидат історичних наук Третяк К.О.:

Я не володію настільки специфічною археологічною термінологією, щоб оцінити зміст самого дослідження, тому скажу по структурі. З моєї точки зору,

робота надзвичайно багата матеріалом і текст надзвичайно переобтяжений детальною інформацією. Чи не думали ви, що було б краще викласти короткі висновки в кінці кожного підрозділу, щоб були зрозумілими хід думок автора та загальна логіка викладу матеріалу?

Дергай А.С.: Так, я погоджуюсь з наданим зауваженням – при підготовці фіналізованого варіанту будуть надані короткі висновки по підрозділам.

Завідувач кафедри археології та музеєзнавства, кандидат історичних наук Шидловський П.С.:

При описі методології роботи ви вказуєте конкретні формули, які застосовуєте при математично-статистичному аналізі археологічного матеріалу, але в тексті я не побачив цих формул і не розкрито їх застосування.

Дергай А.С.: Так, я погоджуюсь з цим зауваженням. Застосування математично-статистичних методів буде представлено переважно у додатках в таблицях, сформованих за наданими формулами, щоб не переобтяжувати текст. Частково застосування методів статистично-математичного аналізу буде розкрито в самому тексті.

Доцент кафедри археології та музеєзнавства, кандидат історичних наук, Синиця Є.В.:

Назвіть, будь-ласка географічні межі вашого дослідження.

Дергай А.С.: Географічні межі дослідження охоплюють територію північно-східного сектору сучасного Черкаського району Черкаської області, що включає терени колишнього Канівського (Канівська міська, Степанецька, Бучацька сільські громади) та частково Корсунь-Шевченківського (Набутівська сільська громада) районів. Через усталений паралелізм у використанні дефініцій «Подніпров'я» / «Наддніпрянщина» та дискусійність визначення кордонів регіону (особливо південних), у межах історико-географічного поняття «Середнє Подніпров'я» виокремлюють локальні масиви, зокрема Канівське Подніпров'я (Канівщину). В археологічній літературі територія цього масиву переважно збігається з кордонами колишнього Канівського повіту — у межиріччі Росі та Росави по лінії Богуслав - Трахтемирів - Михайлівка - Корсунь. У дисертації залучено матеріали археологічних досліджень, проведених у басейні правобережних допливів Дніпра - Бобриці, Росі, Росави, Фоси та Вільшанки. У геологічному аспекті ця територія охоплює Трахтемирівський і Канівський горсти, а також Трощинський і Вільшанський грабени. Окреслена територія обмежена: з півночі — правим берегом р. Бобриця, що через балково-яружну систему Довгого яру змикається з лівим берегом р. Руда (Шевелуха), лівої притоки р. Росави; зі сходу - течією р. Дніпро в районі Канівського водосховища; з півдня — правим берегом р. Рось від місця її злиття з притокою р. Фоса до

впадіння у р. Дніпро; із заходу — східною підошвою Горобіївських гір, які є частиною локальних Канівських дислокацій. Таким чином, визначені межі повністю входять до історико-географічних кордонів Канівського Подніпров'я. При розгляді аналогій та загальної культурної ситуації в регіоні в означений період залучаються матеріали з теренів Середнього Подніпров'я у широкому сенсі – середньої течії р. Дніпро. Разом з тим, при аналізі поширення конкретних рис матеріальної культури, автор розглядає культурні особливості регіону у загальному східноєвропейському контексті.

Після відповідей на запитання виступили:

Рецензенти дисертаційної роботи, які наголосили на позитивних аспектах дослідження і висловили свої побажання та зауваження:

Кандидат історичних наук, доцент кафедри археології та музеєзнавства історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка Синиця Є.В. зазначив:

Дисертаційне дослідження А.С. Дергая справляє двояке враження, і ця двоякість укорінена, як видається, у спробі автора вирішити дві доволі різноспрямовані дослідні задачі. З одного боку, він намагається всіляко обґрунтувати культурну своєрідність доволі компактної (як у просторовому, так і в хронологічному вимірах) групи пам'яток. З іншого ж – вміщує згадане обґрунтування у контекст дискусії не лише щодо змісту, обсягу та структури феномену середньодніпровської археологічної культури, а й щодо розуміння культурних процесів доби бронзи в Східній та Центральній Європі взагалі.

Зазначена подвійність призводить до того, що практично у всіх розділах автор раз по разу перемикається з мікро- на макрорівень аналізу, не особливо переймаючись тим, щоб зорієнтувати читача щодо логічних зв'язок, на яких ґрунтуються такі переходи. Відповідно, текст сприймається вкрай важко, доводиться вчитуватися не лише «у рядки», а й «між рядками», аби зрозуміти хід авторської думки.

Важкість сприйняття тексту, особливо у частинах, що присвячені власне аналізу конкретних елементів матеріальної культури досліджуваного масиву пам'яток, зумовлено також тим, що А.С. Дергай тяжіє до надмірної, аби не сказати дріб'язкової, описовості. Як наслідок, узагальнення (насамперед, типологічного характеру) буквально «тонуть» у подробицях характеристик чи не кожного окремого артефакту, читач отримує радше мозаїчну картину докладно поданого «сирого» матеріалу, в яку згадані узагальнення і аналітичні висновки вкраплені радше як рівноправні з описами окремих предметів частини тексту.

Зрозуміло, що така докладність пов'язана із самим характером знахідок, значна частина яких або взагалі позбавлена контексту, або ж цей контекст є доволі розпливчастим. Зрозуміло, що це має об'єктивні причини: сама структура аналізованого масиву матеріалу є вкрай складною для розгляду зі всіма пересторогами сучасних методичних підходів (фактично відсутні закриті комплекси; керамічний посуд представлений здебільшого фрагментами з мінімальною кількістю археологічно цілих форм; індивідуальні знахідки, що могли б виконувати роль хроноіндикаторів, наявні в мінімальній кількості і зазвичай кореспондуються з рештою артефактів хіба що на рівні «пам'ятка в цілому»). Тож автору було важливо деталізувати спостереження, на яких він ґрунтує більш загальні висновки як типологічного, так і хронологічного плану. Однак попри це, вміщення саме в текст інформації, яку цілком можна було б подати в додатках, вбачається не надто слушним. Тим більше, що, як вже зазначалося вище, ця докладність радше «розфокусовує» читача.

Окремої зауваги потребує авторський підхід до понятійно-термінологічного апарату, використаного в роботі, і стилю викладу загалом. Тут теж вбачається певна подвійність чи навіть потрійність. Окремі пасажі тексту страждають на «гіперакадемічність» стилю: в складні граматичні конструкції нагромаджено (ще й геть не завжди виправдано) буквально стоси складних і часто багатозначних понять. Натомість інші пасажі рясніють професійним арго, цілком вживаним в неформальному професійному спілкуванні, однак навряд доречним в тексті кваліфікаційної роботи (принаймні – у таких кількостях, а не як рідковживаний риторичний прийом, покликаний надати фразі певного емоційного забарвлення). Нарешті, А.С. Дергай нерідко користається авторськими термінологічними нововведеннями, залишаючи на сумління читача здогади що саме має на увазі певний термін і наскільки обґрунтованим є таке нововведення. Зазначені стилістичні особливості додатково ускладнюють сприйняття і без того вкрай складного тексту.

Менш з тим, робота А.С. Дергая, поза всяким сумнівом, містить раціональне зерно і є новим кроком до вирішення цілої низки проблем, що були позначені в історіографії ще на зламі XX/XXI ст., але і досі залишаються предметом жвавих дискусій. Дисертант демонструє володіння доволі широким спектром методичних інструментів для аналізу різних категорій археологічного матеріалу, зокрема – із залученням методик природничих наук для такого аналізу. Дискусійність певних авторських висновків, винесених на захист, навряд слід розглядати як недолік дослідження, їхня гіпотетичність та фрагментарність радше відбиває поточний стан джерельної бази і є зайвим

спонуканням до проведення активних польових досліджень такого роду пам'яток із застосуванням сучасних методик фіксації. Ті недоліки, про які йшлося вище, цілком усуваються структурним та літературним редагуванням тексту, що будуть вкрай незайві для того, аби виклад набув необхідної стрункості, а проміжні та прикінцеві висновки автора «зчитувалися» без надмірних зусиль з боку читача. Надані зауваження мають переважно редакційний та характер і жодним чинном не піддають сумніву самостійність та важливість наукового змісту та висновків самої роботи. З огляду на це, рекомендую до захисту дисертацію А.С. Дергая «Канівське Подніпров'я на зламі ранньої та середньої бронзи (2800-1950 рр. до н.е.)».

Кандидат історичних наук, доцент кафедри археології та музеєзнавства історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка Рижов С.М.: зазначив,

У дисертаційній роботі метою дослідження визначено з'ясування місця та ролі поселень Канівського гнізда пам'яток у системі культур зламу ранньої та середньої доби бронзи. Відповідно до цієї мети автор формулює комплекс завдань, що передбачають аналіз і систематизацію джерельної бази, обґрунтування Канівського археологічного мікрорайону, ревізію відомих та введення до наукового обігу нових пам'яток, їх географічну й топографічну локалізацію, аналіз категорій матеріальної культури та, зрештою, реконструкцію культурно-історичної ситуації у зв'язку з відносною й абсолютною хронологією. Таким чином, заявлена логіка дослідження передбачає послідовний рух від формування і критичного опрацювання джерельної бази до культурно-хронологічної та історичної інтерпретації археологічних матеріалів.

Для реалізації цих завдань автор залучає типологічний, статистико-комбінаторний методи, структурний аналіз орнаментації, метод відсоткових співвідношень та методи просторової археології, поряд із загальнонауковими, спеціально-історичними й міждисциплінарними підходами. Особливо суттєвим видається те, що автор безпосередньо декларує принцип верифікованості результатів під час переходу від абсолютних кількісних даних до відносних показників. Відповідно, структура роботи, використані методи та конкретні аналітичні процедури мають забезпечувати можливість простежити шлях від первинного археологічного джерела і сформованої вибірки до типологічного, культурно-хронологічного та культурно-історичного висновку.

Водночас при зіставленні сформульованої мети й завдань зі структурою роботи та способом представлення джерельного матеріалу виникає низка

питань, які, на мою думку, потребують уточнення автора. Вони стосуються насамперед визначення основної одиниці дослідження, структури й репрезентативності джерельної бази, критеріїв виділення та класифікації поселенських пам'яток, процедур статистичного аналізу й культурної атрибуції, а також переходу від конкретного археологічного контексту до запропонованого автором фазування та загальної культурно-історичної реконструкції. У зв'язку з цим хотілося б поставити автору такі питання.

Слід відзначити, що ці питання, які мають переважно гносеологічний характер і стосуються теорії та методології археологічної дисципліни загалом, не піддають сумніву актуальність теми та важливість висновків, які самі по собі є важливими та науково обґрунтованими. З огляду на вищезазначене, рекомендую до захисту дисертацію А.С. Дергая «Канівське Подніпров'я на зламі ранньої та середньої бронзи (2800-1950 рр. до н.е.)»

Науковий керівник – Кандидат історичних наук, завідувач кафедри археології та музеєзнавства, доцент **Шидловський П.С.**:

Дисертація А.С. Дергая присвячена культурно-історичним процесам доби ранньої та середньої бронзи на компактній території Канівського Подніпров'я, порубіжжі лісостепової та лісової зон, яке в історіографії традиційно розглядається як периферія центрів культурогенезу ямної, катакомбної та шнурової спільностей. Саме ця «периферійність» і зумовила дискусійність середньодніпровської культури: від трактування її як осередку зародження культур шнурового кола до відмови визнавати за нею статус окремої археологічної культури.

Актуальність роботи посилюється трьома взаємопов'язаними обставинами. По-перше, Канівське гніздо пам'яток є однією з найповніше досліджених поселенських комплексів середньодніпровської культури в Україні, який досі не було піддано джерелознавчому аналізу після досліджень Канівської комплексної експедиції Київського університету 1957–1972 рр. По-друге, сучасне бачення культурогенезу СДК (К.П. Бунятян, В.В. Отрощенко, Р.О. Литвиненко, С.Д. Лисенко, М.М. Войтович) потребує перевірки на локальному, мікрорайонному рівні, де можна узгодити поселенські й поховальні джерела з палеогеографічним контекстом. По-третє, в умовах повномасштабної війни фіксація, аналітичне оприлюднення та музеєфікація вже здобутих, але слабо опублікованих комплексів набувають значення не лише історіографічного, а й рятівного збереження археологічної спадщини.

Тема дисертації логічно вписана в наукову школу КНУ імені Тараса Шевченка «Об'єкти культурної спадщини: виявлення, дослідження, збереження» та кафедральні теми з моніторингу й дослідження об'єктів

культурної спадщини в умовах війни та післявоєнного відновлення. Окремі польові й лабораторні роботи виконано в рамках тематичного спрямування Prehistory міжнародного проєкту Ukrainian History Global Initiative (2024–2027). Відтак дослідження є своєчасним як у науковому, так і в пам'яткоохоронному сенсі.

Об'єктом дослідження визначено культурно-історичний процес доби ранньої та середньої бронзи Канівського Подніпров'я. Предметом - поселенські та поховальні пам'ятки Канівського археологічного мікрорайону (2800–1950 рр. до н. е.), матеріальна культура, просторова організація та хронологія. Мета сформульована коректно: з'ясувати місце і роль поселень Канівського гнізда пам'яток у системі культур зламу ранньої та середньої доби бронзи.

Поставлені завдання охоплюють повний дослідницький цикл: історіографічно-джерелознавчу систематизацію; обґрунтування Канівського археологічного мікрорайону; картографію та топографічне ранжування; аналіз категорій матеріальної культури; реконструкцію культурно-історичної ситуації в хронологічному контексті. Хронологічні межі 2800–1950 рр. до н. е. узгоджені з чинною періодизацією доби бронзи України та найближчими каліброваними датами.

Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів (12 підрозділів), висновків, списку джерел і літератури та додатків (каталог пам'яток, карти, схеми, таблиці, рисунки). Структура відповідає меті й завданням і забезпечує логічний перехід від історіографії та джерелознавства через ландшафтно-екологічне обґрунтування мікрорайону до аналізу матеріальної культури і синтетичної реконструкції.

Розділ 1. «Історіографія та історія досліджень доби ранньої та середньої бронзи Канівського Подніпров'я» розмежовує історіографічну та польову площини, що є методично виправданим: концепція середньодніпровської культури оформилася пізніше за перші розкопки Канівщини і була переглянута вже після того, як основний поселенський масив було зібрано. Три історіографічні етапи (формування уявлень; «класична» модель Кричевського–Пассек–Артеменка і систематизація М.М. Бондаря; джерелознавча ревізія 1990–2025 рр.) і три етапи польових робіт (1876–1957; Канівська експедиція 1957–1986; картографування та рятувальні роботи 1986–2025) дозволяють простежити асинхронність накопичення джерел і їх осмислення.

Розділ 2. «Природне середовище і топографія пам'яток» обґрунтовує робоче поняття Канівського археологічного мікрорайону в умовах специфічного дефіциту стратифікованих колонок на власне поселеннях

ранньої–середньої бронзи. Автор спирається на геоморфологію Канівських дислокацій (праці В.В. Різниченка, матеріали Українського геологічного комітету, пізніші зведення Іваннікова, Палієнка, Тустановської, Деревської) та екстраполяцію палеопедологічних і палінологічних розрізів суміжних територій. Пам'ятки ранжовано за типами (літовки, селища, місцезнаходження, поховання) із прив'язкою до мікротопографії мисів, терас і грабенів. Такий підхід дозволяє трактувати мікрорайон не як адміністративну умовність, а як адаптивну нішу з відмінними режимами освоєння високої та низької топографії.

Розділ 3. «Матеріальна культура» є аналітичним ядром роботи. Основну увагу зосереджено на керамічному комплексі як єдиній масовій категорії джерел: класифікація і типологія, технологія виготовлення, орнаментація (схема елемент–образ–мотив–композиція), перфорований посуд, предмети реутилізації (кружала, мездрівники, напрясла, крем'яхи). Автором виділено чотири основні та два комбіновані рецепти сировини, три різновиди обробітку поверхні; встановлено, що 12 % реставрованих і 23 % неповних реконструкцій перфоровані. Окремо розглянуто ударно-дробильну зброю (бойові сокири), ужиткові кам'яні знаряддя, поодинокі металеві та кісткові вироби. Систематизація бойових сокир за п'ятьма основними типами дала змогу впорядкувати депаспортизовані та випадкові знахідки мікрорайону.

Розділ 4. «Характеристика пам'яток та реконструкція» синтезує поселенські (селища й літовки) та поховальні джерела і пропонує фазову модель освоєння КАМР. Початковий шар утворюють пізньоямні комплекси Ланка, Бабичів-Хутора та Козарівського кургану разом з епізодами культури кулястих амфор. Мережа мисових селищ складається з виходом середнього етапу СДК (Ісковщина Іа, Бугаєве, Приліз) і синхронізується з катакомбними визначеннями Солонців, Ясьок і Хоружів (бл. 2570–2470 cal. BC) та першою хвилею культур шнурової кераміки (бл. 2600–2490 cal. BC). Друга фаза (Ісковщина Іб, Безнесів Яр, Низька Гора) маркована зубчастим штампом і орнаментом «гусеничка» та співвіднесена з другою західною хвилею бл. 2300–2200 cal. BC. Фінал середньої — початок пізньої бронзи представлений бабинським / постінгульським горизонтом (Бабенківська Левада, Бабина Гора, Дідів Шпиль). Автор аргументовано підтримує виділення єдиноетапної групи пам'яток КАМР у редакції концепції М.М. Бондаря з урахуванням ревізії культурогенезу СДК К. П. Бунятян та М.М. Войтович і показує синхронність СДК з інгульською катакомбною культурою, постінгульським блоком євпаторійської та громівської підгруп і ранньобабинським горизонтом.

Висновки відповідають завданням, не виходять за межі джерельної бази і чітко фіксують як здобутки, так і обмеження реконструкції (неповне розкриття

жодного селища, вужча за поселенську поховальна база, екстраполяційний характер палеокліматичних побудов).

Методологія дослідження. Методологічний апарат роботи є комплексним і адекватним стану джерел. Поряд із загальнонауковими прийомами (аналіз, синтез, індукція, дедукція) застосовано спеціально-історичні методи: проблемно-хронологічний, ретроспективний, історико-генетичний, палеогеографічний, палеодемографічний та метод етнологічних реконструкцій. Специфічно археологічний інструментарій представлено типологічним методом, статистико-комбінаторним аналізом, структурним аналізом орнаментації та методами просторової археології, зокрема найближчого просторового сусідства.

Особливої уваги заслуговує робота з масовим фрагментованим керамічним комплексом. Мікротопографічні спостереження поєднано з планіграфією реконструйованих мікрокомплексів посуду, крем'яхів, кружал і напрясел, що дозволило виділити дві фази освоєння Ісковщини навіть за відсутності суцільного розкриття селища. Методологічна позиція здобувача є зваженою: він не абсолютизує жодної з конкуруючих моделей СДК, а перевіряє їх на обмеженій, але добре документованій території мікрорайону.

Джерельна база, достовірність і обґрунтованість висновків. Джерельну базу складено з чотирьох взаємопов'язаних груп: археологічних (матеріали розкопок від Д.Я. Самоквасова 1876 р. до розвідок 2023–2025 рр.), речових (колекції Археологічного музею КНУ, Інституту археології НАН України, Національного музею історії України, Шевченківського національного заповідника, Музею природи Канівського природного заповідника та локальних музеїв), геологічно-палеогеографічних і писемних (публікації XIX - початку XX ст. та Науковий архів ІА НАН України). Ядро корпусу — стаціонарно досліджені селища Ісковщина, Пекарі-III (Безнесів Яр), Низька Гора, Бугаєве, Бабенківська Левада, Приліз та археокомплекс вул. Гагаріна - ур. Ланок.

Здобувач критично оцінює обмеження джерел: жодне поселення не розкрито повністю; частина площ втрачена забудовою і водосховищем; поховання нечисленні й слабко документовані; частина музейних предметів депаспортизована; палінологічних колонок на власне поселеннях КАМР немає. Однак така обмеженість джерельної бази не знижує достовірність висновків: реконструкції забезпечені зовнішніми аналогіями та радіовуглецевими колонками СДК верхньодніпровського басейну й лісостепового Лівобережжя.

Особистий внесок. Автор систематизував колекцію Канівської комплексної експедиції 1957–1972 рр., частково «київську» колекцію

М.Ф. Біляшівського, матеріали археологічної виставки Канівського природного музею та збори Я.П. Прилипка; увів до наукового обігу матеріали новітніх розвідок на пам'ятках Базарище, Горинчаківський куток, Петельчиківський куток, Яблунів І, Дубрівка-Зсув, Гончариха, Болото Імшан та Болото Діжове. У 2024–2025 рр. провів розвідкові роботи за власними кваліфікаційними документами та Дозволами Мінкультури України на базі Межиріцької палеолітичної експедиції КНУ імені Тараса Шевченка.

Висновки роботи відповідають поставленим завданням. Ключові положення: обґрунтування КАМР як контактної адаптивної ніші; двофазність заселення Ісковщини та співіснування стаціонарного селища й сезонної літовки; синхронна взаємодія ямної КІО, середнього етапу СДК, західного коридору шнурових культур і катакомбної спільності в хронологічному вікні середини — третьої чверті ІІІ тис. до н. е.; зміщення освоєння до нижчої топографії з посиленням субарідної фази SB-2, випливають із проаналізованого матеріалу і можуть бути перевірені подальшими дослідженнями.

Наукова новизна та практичне значення. Наукова новизна сформульована коректно і підтверджується змістом розділів. Уперше в межах одного археологічного мікрорайону Правобережного Середнього Подніпров'я здійснено суцільну ревізію джерельної бази доби ранньої та середньої бронзи; розроблено типології кераміки, глиняних виробів і бойових сокир, придатні для систематизації випадкових і слабодокументованих знахідок; адаптовано статистико-комбінаторні та просторово-археологічні методи до обмеженої компактної території; виконано хіміко-мінералогічний аналіз формувальної маси кераміки СДК з колекції 1957–1972 рр.; запропоновано палеогеографічне ранжування культурно-історичних процесів і вірогіднісну реконструкцію заселення мікрорайону.

Уточнено морфологію і технологію керамічних комплексів, просторові й планіграфічні параметри пам'яток, періодизацію поселенських комплексів СДК Правобережжя та археологічну карту Канівського Подніпров'я. Подальшого розвитку набули схема класифікації кераміки СДК, підходи до хронологічного членування старожитностей лісостепової смуги та термінологічний апарат дослідження середньодніпровської культури.

Практичне значення роботи є очевидним для вищої школи, музейної справи та пам'яткоохоронної практики. Результати можуть бути використані в навчальних курсах археології доби бронзи, археологічної історіографії та преісторії; у проблемних наукових семінарах; при створенні експозицій і каталогів; як аналітична основа моніторингу археологічних об'єктів

Канівських дислокацій, частина яких перебуває в зоні ризику через абразію водосховища, забудову та воєнні загрози.

Апробація результатів і публікації. Основні положення дисертації висвітлено в 10 наукових публікаціях, з яких 5 - у виданнях, що входять до Переліку наукових фахових видань України. Додатково результати представлено в матеріалах конференцій і наукових збірниках, зокрема у *VITA ANTIQUA*, у збірнику «Археологічні дослідження в Україні 2023» та в матеріалах конференцій AMMS 2024, «Археологія & Фортифікація», краєзнавчих студій і мінералого-геохімічного форуму. Апробація є достатньою за обсягом і тематично відповідає змісту розділів.

Характеристика здобувача як дослідника. За час підготовки дисертації А.С. Дергай виявив себе як самостійний, наполегливий і дисциплінований дослідник. Він опанував великий і нерівномірно збережений корпус архівних звітів, музейних колекцій і підйомного матеріалу; навчився працювати з депаспортизованими збірками, не підміняючи відсутній контекст спекулятивними побудовами; поєднав традиційні археологічні методи з інструментальними аналізами кераміки та прийомами просторової археології. Польова практика 2024–2025 рр. підтвердила здатність здобувача самостійно організовувати розвідкові роботи, дотримуватися дозвільної процедури та вводити нові пункти до наукового обігу.

Відповідність роботи встановленим вимогам і загальний висновок. Дисертація А.С. Дергая є завершеною кваліфікаційною науковою працею, виконаною автором самостійно. Тема, об'єкт, предмет, мета й завдання відповідають спеціальності 032 – Історія та археологія. Структура роботи логічна, джерельна база репрезентативна для обраного масштабу дослідження, методологія адекватна стану джерел, наукова новизна конкретна, висновки обґрунтовані й релевантні поставленим завданням. Результати достатньо апробовані у фахових виданнях і на наукових форумах. Практичне значення виходить за межі вузькоакадемічного використання і стосується збереження археологічної спадщини Канівського Подніпров'я.

Окремі технічні неточності оформлення списку літератури та апарату посилань, а також нерівномірна повнота публікації ілюстративних додатків не впливають на наукову спроможність основних положень і можуть бути усунуті в робочому порядку при підготовці до захисту та подальших публікацій.

Висновок. Дисертаційна робота Дергая Артема Сергійовича «Канівське Подніпров'я на зламі ранньої та середньої бронзи (2800–1950 рр. до н. е.)» є оригінальним, актуальним, високопрофесійним і перспективним науковим дослідженням, яке має значну теоретичну цінність і практичне значення для

України. Воно повністю відповідає вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та критеріям, встановленим для дисертацій зі спеціальності 032 – Історія та археологія.

Рекомендую допустити Дергая Артема Сергійовича до захисту дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 – Історія та археологія.

В **обговоренні** дисертаційного дослідження взяли участь:

Кандидат історичних наук, асистент Панковський В.Б.:

Дисертація присвячена культурно-історичним процесам ранньої та середньої бронзи Канівського Подніпров'я - порубіжжя лісостепу й лісу, яке історіографія традиційно трактує як периферію центрів культурогенезу ямної, катакомбної та шнурової спільностей. Саме ця периферійність поляризувала погляди на середньодніпровську культуру. Актуальність визначають три обставини. Канівське гніздо є одним із найповніше досліджених поселенських масивів СДК, який після Канівської комплексної експедиції КДУ 1957–1972 рр. не мав суцільного джерелознавчого аналізу. Матеріали з Канівського куща пам'яток, що зберігаються у фондах Археологічного музею КНУ імені Тараса Шевченка є унікальними колекціями доби бронзи, які завдяки даному долсідженню нарешті отримали введення у науковий обіг, реконструкцію та інтерпретацію. В умовах повномасштабної війни оприлюднення слабко опублікованих і частково депаспортизованих комплексів має важливе значення.

Мета роботи, яка полягає у з'ясуванні місця і ролі поселень Канівського гнізда в системі культур зламу ранньої та середньої бронзи цілком коректна. Методологія адекватна джерелам: типологія, статистико-комбінаторний аналіз, структурний аналіз орнаментації, просторова археологія. Планіграфія мікрокомплексів посуду, крем'яхів, кружал і напрясел дозволила виділити дві фази існування поселення Ісковщини. Здобувач не абсолютизує конкуруючі моделі СДК, а перевіряє їх на компактній території. Новизна конкретна: ревізія джерельної бази мікрорайону; введення розвідок 2024–2025 рр. (Базарище, Горинчаківський і Петельчиківський кутки, Яблунів I, Дубрівка-Зсув, Гончариха, Болото Імшан, Болото Діжове); типології кераміки, глиняних виробів і сокир для слабко документованих знахідок; хіміко-мінералогічний аналіз формувальної маси колекції 1957–1972 рр.; синхронність СДК з інгульською катакомбною культурою, постінгульським блоком і ранньобабинським горизонтом.

Особистий внесок здобувача проявляється у систематизації колекції Канівської експедиції, яка зберігається в Археологічному музеї КНУ імені

Тараса Шевченка, частини зборів М.Ф. Біляшівського та Я.П. Прилипка, матеріалів Канівського природного заповідника і самостійні польові дослідження. А.С. Дергай працює з депаспортизованими збірками дисципліновано, не підміняючи відсутній контекст спекуляціями. До захисту варто додати короткі висновки підрозділів, розкрити заявлені статистичні формули в тексті й додатках та уніфікувати бібліографію; ці зауваги здобувач прийняв і вони не знижують спроможності положень. Дисертація є завершеною самостійною кваліфікаційною працею. Рекомендую допустити Дергая Артема Сергійовича до захисту.

Кандидат історичних наук, асистент Іванисько С.В..: акцентувала на відповідності посилань в тексті у Списку джерел і використаної літератури та на необхідність уніфікації системи посилань в тексті.

Загалом, роботу Дергая А.С. рекомендую до захисту на здобуття наукового ступеня доктора філософії у разовій спеціалізованій вченій раді за спеціальністю 032 – «історія та археологія».

Головуючий на засіданні, в.о. декана історичного факультету, доктор історичних наук, Пшеничний Т.Ю. зауважив, що дисертація має продемонструвати здатність здобувача до проведення самостійних наукових досліджень, обізнаність з сучасними методологічними підходами та їхнє застосування під час виконання дослідження, опанування наявної джерельної бази і робити обґрунтовані висновки. Саме це в відображено у дисертаційному дослідженні А.С. Дергая та продемонстровано під час виступу та відповідей на запитання. З огляду на вищезазначене, рекомендую роботу Дергая А.С. до захисту на здобуття наукового ступеня доктора філософії у разовій спеціалізованій вченій раді за спеціальністю 032 – «історія та археологія».

ВИСНОВОК

про наукову новизну, теоретичне та практичне значення результатів дисертації Дергая Артема Сергійовича на тему «Канівське Подніпров'я на зламі ранньої та середньої бронзи (2800-1950 рр. до н.е.)», поданої на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 Історія та археологія

1. Обґрунтування вибору теми дослідження.

Археологічне вивчення доби ранньої та середньої бронзи Середнього Подніпров'я посідає вагоме місце в історіографії археологічної науки України. У правобережній частині цього регіону одним із найбільш досліджених є Канівське Подніпров'я. Особливості заселення зазначеної території у давнину зумовлені географічною домінантою Канівських дислокацій, у межах яких сконцентровано значну кількість поселень, що утворюють однойменне мікрорайонне гніздо пам'яток. Формуванню старожитностей доби ранньої та середньої бронзи (III тис. до н. е.) передувало зникнення пам'яток пізньотрипільського етапу. Цей процес відбувався в умовах освоєння лісостепової та лісової смуг Європи носіями культур ямного, катакомбного та шнурового кола. До останнього зараховують населення зламу перших двох етапів доби бронзи, представлене пам'ятками середньодніпровської археологічної культури (СДК). З'ясування характеру цих етнокультурних трансформацій нерозривно пов'язане з тривалою дискусією навколо культурогенезу в контексті теорій «широкої індоєвропейської прабатьківщини» та «індоєвропеїзації».

На сьогодні у регіоні Середнього Подніпров'я відома порівняно незначна (якщо зіставляти з Нижнім Подніпров'ям та Північним Причорномор'ям) кількість поховальних і поселенських пам'яток, що зумовлено специфікою історії археологічних досліджень. Погляди фахівців на місце, роль та характер розвитку середньодніпровської культури залишаються поляризованими: від визначення її як осередку зародження культур шнурового кола до повної відмови від застосування до цього феномену дефініції «археологічна культура» чи заперечення підстав для виділення окремого культурно-історичного явища на порубіжжі лісостепу та лісу. Попри це, середньодніпровські пам'ятки й надалі інтерпретують у хронологічних межах схеми І.І. Артеменка, зокрема з урахуванням нечисленних радіовуглецевих визначень. На стан джерельної бази суттєво вплинув той факт, що на тлі усталеної традиції вивчення закритих комплексів доби бронзи (насамперед курганів), переважну більшість нечисленних поховань СДК досліджено ще на

зламі XIX–XX ст. Це негативно позначилося на рівні їхньої фіксації та повноті колекцій. Додатковим деструктивним чинником стали історичні події XIX–XX ст., які призвели до депаспортизації, втрати або розпорошення колекційного матеріалу. Проблему поглиблює і переважно випадковий характер виявлення місцезнаходжень. За браком абсолютних дат ревізію цієї проблематики здійснюють шляхом реінтерпретації комплексів або перегляду доступних стратиграфічних і типологічних спостережень попередніх дослідників. У сучасних культурогенетичних схемах в контексті вивчення ямного та катакомбного кола Середньому Подніпров'ю приділено менше уваги з огляду на обмежену кількість поховальних джерел, через що регіон часто позиціонують як периферійну територію. Водночас саме для порубіжжя лісостепової та лісової зон ця «периферія» вирізняється високою питомою вагою поселень — як довготривалих стаціонарних селищ, так і тимчасових стоянок. Актуалізацію вивчення СДК активізувало виявлення так званої «сокальської групи» пам'яток у Малопольщі та Галичині. З огляду на це, а також зважаючи на низку поселень «периферійної» середньодонської (харківсько-воронізької) культури, постає нагальна потреба перегляду поселенських матеріалів, насамперед найбільш дослідженої Канівської групи пам'яток.

Актуальність дослідження також полягає в опрацюванні та введенні до наукового обігу малопублікованих і частково депаспортизованих матеріалів археологічної спадщини Канівського Подніпров'я — польових звітів, музейних колекцій і нововиявлених місцезнаходжень, — що само по собі є формою збереження джерельної бази. В умовах повномасштабної війни, коли пам'ятки України знищуються або стають недоступними у великих обсягах, фіксація й аналітичне оприлюднення вже здобутих комплексів набувають значення не лише історіографічного, а й рятівного.

Таким чином, актуальність роботи посилюється трьома взаємопов'язаними обставинами. По-перше, Канівське гніздо пам'яток є однією з найповніше досліджених поселенських комплексів середньодніпровської культури в Україні, який досі не було піддано джерелознавчому аналізу після досліджень Канівської комплексної експедиції Київського університету 1957–1972 рр. По-друге, сучасне бачення культурогенезу СДК (К.П. Бунятян, В.В. Отрощенко, Р.О. Литвиненко, С.Д. Лисенко, М.М. Войтович) потребує перевірки на локальному, мікрорайонному рівні, де можна узгодити поселенські й поховальні джерела з палеогеографічним контекстом. По-третє, в умовах повномасштабної війни фіксація, аналітичне оприлюднення та музеєфікація вже здобутих, але слабо

опублікованих комплексів набувають значення не лише історіографічного, а й рятівного збереження археологічної спадщини.

2. Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертація виконана у науковій школі КНУ імені Тараса Шевченка «Об'єкти культурної спадщини: виявлення, дослідження, збереження» (керівники – д.і.н., проф. Р.В. Терпиловський та к.і.н., доц. П.С. Шидловський), заснованої на історичному факультеті (Протокол №4 засідання вченої ради історичного факультету від 26 жовтня 2023 р.) та зареєстрованої Вченою радою КНУ імені Тараса Шевченка (Протокол №6 від 12 січня 2026 р.).

Дослідження проведене в рамках виконання наукової кафедральної наукової теми кафедри археології та музеєзнавства «Розвиток методів моніторингу та дослідження об'єктів культурної спадщини в умовах війни та в період післявоєнного відновлення» (Комплексна наукова програма «Модернізація суспільного розвитку України в умовах світових процесів глобалізації»), термін виконання - січень 2024 – грудень 2025 р. У 2026 році дослідження проводилось в рамках виконання ініціативної кафедральної науково-дослідної роботи «Моніторинг та дослідження об'єктів культурної спадщини в умовах війни та в період післявоєнного відновлення» кафедри археології та музеєзнвства (Комплексна наукова програма КНУ імені Тараса Шевченка «Гуманітарні студії ідентичності, пам'яті та культурної трансформації»). Керівник - к.і.н., доц. П.С. Шидловський. Низка польових та лабораторних досліджень археологічних матеріалів було проведено в рамках тематичного спрямування Prehistory міжнародного проєкту Ukrainian History Global Initiative / Українська історія – глобальна ініціатива (2024-2027).

Тема і план дисертації затверджені Вченою радою історичного факультету (протокол № 5 від 24 листопада 2022 року) та уточнена засіданням Вченої ради історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол №3 від 24 вересня 2026 р.).

3. Мета і завдання дослідження.

Метою дослідження є з'ясування місця та ролі поселень Канівського гнізда пам'яток у системі культур зламу ранньої та середньої доби бронзи.

Згідно поставленої мети автор артикулює такі завдання дисертаційної роботи:

1) Проаналізувати та систематизувати доступну джерельну базу, на різних етапах історії дослідження та їх відображення в історіографічній площині

2) З'ясувати логічні зв'язки комплексу методологічного інструментарію попередніх етапів вивчення археології Канівського Подніпров'я, що позначилися на поточному стані джерельної бази

3) Обґрунтувати виділення Канівського археологічного мікрорайону доби ранньої та середньої бронзи

4) Впорядкувати шляхом ревізії існуючих та введення в науковий обіг нових пам'яток «ямно-катакомбного періоду» до археологічної карти мікрорайону

5) Провести географічну і топографічну локалізацію та ранжування пам'яток розглядуваного періоду

6) Виконати аналіз категорій матеріальної культури археологічних пам'яток, представлених в одному окремо узятому мікрорайоні

7) З'ясувати культурно-історичну ситуацію на пам'ятках КАМР в контексті історичного процесу ранньої та середньої бронзи у зв'язку з даними відносної та абсолютної хронології

4. Об'єкт дослідження. Об'єктом дослідження виступає культурно-історичний процес доби ранньої та середньої бронзи Канівського Подніпров'я..

5. Предмет дослідження. Предметом дослідження є поселенські та поховальні пам'ятки Канівського Подніпров'я (Канівського археологічного мікрорайону) на зламі ранньої та середньої бронзи (2800–1950 рр. до н. е.), матеріальна культура, просторова організація та хронологія.

6. Методи дослідження. Методологічну основу роботи становить комплекс загальнонаукових, спеціально-історичних, міждисциплінарних та специфічно археологічних методів. Застосування дослідницького інструментарію зумовлене конкретними завданнями дисертації та реалізоване через використання таких методів:

- загальнонаукових: індукції, дедукції, аналізу та синтезу;
- спеціально-історичних: проблемно-хронологічного, ретроспективного, історико-генетичного, палеогеографічного та методу етнологічних реконструкцій;
- археологічних: типологічного, статистико-комбінаторного (зокрема, індексу подібності Серенсена–Дайса та методу відсоткових співвідношень), структурного аналізу орнаментації, а також методів просторового аналізу (просторової археології).

Зазначені методи послідовно розкриваються у структурі дисертаційної роботи, зокрема під час обробки якісних і кількісних параметрів та математичного вираження аналітичних одиниць повністю або частково реконструйованого масового фрагментованого керамічного посуду. З метою дотримання критерію верифікованості та достовірності результатів під час переведення абсолютних даних у відносні, проаналізовано частотність найменших неподільних ознак (рис, елементів орнаменту, модів).

Специфічні археологічні та інкорпоровані міждисциплінарні методи застосовано автором під час опрацювання масового керамічного матеріалу. Необхідність актуалізації цієї категорії джерел під час інтерпретації колекцій зумовлена діалектичною єдністю двох проблемних ситуацій:

- невизначеністю культурно-хронологічної позиції комплексів ямно-катакомбного періоду лісостепового Середнього Подніпров'я (насамперед українського ареалу середньодніпровської культури) у культурогенетичних схемах Європи.

- низьким рівнем кореляції між поселенськими та поховальними пам'ятками.

Окреслена суперечність, яка позначилася на становленні вивчення СДК, попри концептуальне переформатування через ревізію радянського археологічного дискурсу XX ст., стимулює залучення додаткових інструментів методологічного апарату. Це зумовлено потребою узгодження фактичних даних із їх теоретичним відображенням за наявності відносно добре задокументованих, але слабо- або нестратифікованих побутових пам'яток на компактній території.

Блок застосованих спеціально-історичних методів спрямований на систематизацію даних, що розкривають зміст зв'язків давнього населення у зв'язку з конкретно-історичним середовищем. Ретроспективний метод з'ясовує закономірності історичного накопичення та інтерпретації джерельної бази. Історико-генетичний метод використано задля встановлення культурно-історичних ліній розвиток, відображених в еволюції освоєння компактної території шляхом з'ясування складових, що сформували основи та чинники функціонування археологічного мікрорайону. Палеогеографічний метод розкриває умови, динаміку та адаптацію носіїв археологічних культур ранньої та середньої бронзи у взаємодії зі середовищем КАМР на синтетичному рівні з метою реконструкції аспектів господарювання. Палеодемографічний метод реконструює конкретні аспекти заселення та підтримки функціонування системи життєдіяльності носіїв культур, що відображають зв'язки між проаналізованими даних палеозоології, палеогеографії, палеокліматології та

палінології, дієту у залежності від навантаження населення на ресурсно-експлуатаційні можливості середовища.

Застосування методу найближчих просторового сусідства ґрунтується на поділі географічної сітки на стандартні одиниці площі задля перевірки ступеня ймовірності прямого зв'язку (просторово-хронологічної спорідненості) між найбільш віддаленими пам'ятками кластеру вибірки за формулою P=(n-1)/A.

Класифікацію використано як основний прийом первинного оброблення найменших евідентних, неподільних одиниць категорій матеріальної культури, що забезпечує операційну придатність аналітичних даних адекватно археологічним і спеціально-історичним методів.

Типологічний метод спрямований на встановлення та простеження послідовних змін провідних експліцитних ознак, що виявляються в дискретних особливостях динаміки розвитку матеріальної культури в її історичній тяглості. У роботі цей метод застосовано до категорії кам'яних бойових сокир. Такий вибір зумовлений специфікою походження джерел (депаспортизованих, слабозадокументованих або випадкових знахідок) та їх відносною масовістю, з урахуванням стратиграфічних паралелей з поховальними пам'ятками, розташованими за межами досліджуваної території.

7. Наукова новизна дослідження. У дисертаційному дослідженні вперше:

- введено до наукового обігу неопубліковані архівні матеріали поселень доби ранньої та середньої бронзи Канівського археологічного мікрорайону (КАМР), вивчених під час попередніх досліджень;

- узагальнено, верифіковано та опубліковано першоджерела доби ранньої та середньої бронзи, отримані під час новітніх польових археологічних досліджень на пам'ятках Базарище, Горинчаківський куток, Петельчиківський куток, Яблунів І, Дубрівка-Зсув, Гончариха, Болото Імшан та Болото Діжове;

- розроблено детальну типологію категорій матеріальної культури (кам'яних бойових сокир, керамічного посуду, глиняних виробів) Канівського археологічного мікрорайону, що дозволило систематизувати випадкові та слабодокументовані знахідки;

- адаптовано та застосовано методи для обмеженої компактної території археологічного мікрорайону, що дозволило з'ясувати структуру заселення регіону та специфіку поведінково-адаптаційних механізмів давнього населення у взаємодії з навколишнім природним середовищем;

- здійснено хіміко-мінералогічний аналіз формувальної маси зразків масового керамічного комплексу середньодніпровської культури (СДК) із

колекції Канівської комплексної експедиції 1957–1972 рр., що дало змогу реконструювати технологічні особливості гончарного виробництва;

- впроваджено методику статистико-комбінаторного опрацювання масових археологічних джерел Канівського археологічного мікрорайону, яка базується на математичному аналізі частотності неподільних ознак кераміки, зокрема з урахуванням результатів повної та часткової реставрації посуду з колекції М. М. Бондаря;

- Обґрунтовано та впроваджено інтерпретацію культурно-історичних процесів через призму палеогеографічного ранжування;

- Виконано реконструкцію палеодемографічної ситуації в рамках середньодніпровської археологічної культури.

- Систематизовано та проаналізовано джерельну базу та історіографію досліджень середньодніпровської культури в рамках одного археологічного мікрорайону

Уточнено:

- морфолого-технологічні характеристики керамічних комплексів і виробничого інвентарю населення Канівського Подніпров'я на основі графічної реконструкції форм посуду та аналізу мікроструктури глиняного тіста;

- просторові параметри, топографічні, стратиграфічні та планіграфічні характеристики пам'яток доби ранньої та середньої бронзи Канівського Подніпров'я, а також локалізацію їхніх меж на сучасній картографічній основі;

- періодизацію та хронологію побутових пам'яток середньодніпровської культури Правобережжя України;

- внутрішній зміст та структуру хронологічних груп поселень досліджуваного регіону;

- археологічну карту пам'яток доби ранньої та середньої бронзи Канівського Подніпров'я із деталізацією локальних гнізд і пам'яток середньодніпровської культури загалом.

Подальшого розвитку набули:

- схема класифікації та типологізації кераміки з побутових пам'яток Канівського археологічного мікрорайону доби ранньої та середньої бронзи;

- підходи до періодизаційно-хронологічного членування старожитностей КАМР у контексті загальної культурно-історичної ситуації в лісостеповій зоні;

- визначення місця та ролі пам'яток Канівського археологічного мікрорайону в концептуальних схемах палеоісторичного розвитку на стику ранньої та середньої доби бронзи в межах периферійних зон культурогенезу;

- таксономічний набір і термінологічний апарат дослідження середньодніпровської археологічної культури.

8. Теоретичне значення. Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що культурно-історичний процес зламу ранньої та середньої бронзи розглянуто не на рівні великих спільностей, а в межах компактної контактної ніші Канівських дислокацій, де лісостепове Середнє Подніпров'я виступає не пасивною периферією ямного, катакомбного та шнурового культурогенезу, а самостійним адаптивним мікрорайоном. Фазова модель освоєння та аргументація єдиноетапної групи пам'яток уточнюють співвідношення відносної і абсолютної хронології: синхронність середньодніпровської культури з інгульською катакомбною культурою, постінгульським блоком євпаторійської та громівської підгруп і ранньобабинським горизонтом у межах середини - третьої чверті III тис. до н. е. Тим самим робота розвиває екологічний підхід і показує, що якісні зміни наборів матеріальної культури, двофазність стаціонарного селища й сезонних стоянок та зсув заселення з високої топографії мисів до заплав за субаридної фази є наслідком адаптації до конкретного палеоландшафту 2800–1950 рр. до н. е., а не лише відбиттям зовнішніх культурних імпульсів.

9. Практичне значення. Розроблені дослідницькі аспекти та результати дисертаційної роботи можуть бути використані у напрямах: 1) підготовки проблемних наукових семінарів; 2) розробки частини курсу археології доби бронзи, археологічної історіографії та доісторії; 3) музейно-організаційної роботи зі створення експозицій та виставок.

10. Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою працею, в якій висвітлені власні ідеї і розробки автора, що дозволили вирішити поставлені завдання. Автором дисертаційної виконано роботи з аналізу та систематизації колекції досліджень Канівської комплексної експедиції 1957-1972 рр., частково – «київської» колекції М.Ф. Біляшівського, матеріалів Археологічної виставки Канівського природного музею, зборів Я.П. Прилипка та на їх підставі – ревізію попередніх результатів, введено в науковий обіг раніше неопублікованих матеріалів, їх інтерпретація та висновки. На базі Межиріцької палеолітичної експедиції проведено за власними кваліфікаційними документами та Дозволами Мінкультури археологічні розвідкові роботи у 2024 та 2025 рр.

11. Апробація результатів дослідження здійснено на: Основні положення та результати дисертаційного дослідження репрезентовані участю в 5 міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях:

- Міжнародна наукова конференція «Археологія, музеєзнавство та пам'яткознавство в системі освіти і науки (AMMS 2024)» з нагоди 80-річчя заснування кафедри археології та музеєзнавства (КНУ імені Тараса Шевченка, Київ, 3-4 жовтня 2024 р.);

– XIII Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «Археологія & Фортифікація України» (Кам'янець-Подільський, 27 листопада 2024);

– Від мінералогії і геогнозії до геохімії, петрології, геології та геофізики: фундаментальні і прикладні тренди XXI століття (Київ, 12-14 листопада 2025).

12. Публікації. Основний зміст і результати дисертаційного дослідження відображено в 11 наукових публікаціях. Із них 5 опубліковано в журналах, що входять до Переліку наукових фахових видань України. Додатково наукові результати дисертації відображено ще у 5 публікаціях, які опубліковано у наукових збірниках і матеріалах конференцій.

Список опублікованих праць за темою дисертації

Статті у наукових фахових виданнях України:
(які входять до переліку МОН України)

1. Derhai A. Archaeological characteristics of settlements in the Kaniv microregion of the Dnipro basin during the Early and Middle Bronze Age. Вісник науки та освіти. Київ, 2026. Pp. 4945-4954, https://doi.org/10.52058/2786-6165-2026-4(46)-4945-4954

2. Derhai A. Amphora-shaped vessels of the Middle Dnipro Culture at the Iskovshchyna settlement. Актуальні питання у сучасній науці. № 6 (48). Київ, 2026. С. 504-514, https://doi.org/10.52058/2786-6300-2026-6(48)-504-514

3. Derhai A. Archaeological characteristics of settlements in the Kaniv district of the Dnieper basin during the Early and Middle Bronze Age. Актуальні питання у сучасній науці. № 4 (46). 2026. Київ, 2026. Pp. 1135-1145, https://doi.org/10.52058/2786-6300-2026-4(46)-1135-1145

4. Derhai, A. Ceramic textiles tools from the Middle Bronze settlement materials of the Kaniv micro-region of Middle Dnipro basin (preference to the

problem-research situation and categorization of artifacts). Актуальні питання у сучасній науці. Спецвипуск. № 6 (48). 2026. С. 515-538, https://doi.org/10.52058/2786-6300-2026-6(48)-515-538

5. Derhai A. The Settlement Structure and Settlement System of the Kaniv Region of the Lower Dnieper during the Early and Middle Bronze Age. Вісник науки та освіти. 2026. № 3(45). С. 3442–3452. https://doi.org/10.52058/2786-6165-2026-3(45)-3442-3452

Опубліковані праці які засвідчують апробацію матеріалів та додатково відображають наукові результати дисертації:

1. Дергай А.С. 2024. Нові матеріали доби бронзи Канівщини. В: Шидловський П.С. та ін. (ред.). Міжнародна наукова конференція «Археологія, музеєзнавство та пам'яткознавство в системі освіти та науки» (AMMS 2024), КНУ імені Тараса Шевченка, с. 25-26, https://doi.org/10.5281/zenodo.14203344 .

2. Дергай А. 2025. Підйомні матеріали доби ранньої та середньої бронзи з Канівщини у світлі попередніх досліджень. Археологія & Фортифікація: науковий збірник. Випуск 2. Кам'янець-Подільський, 2025, с. 45-50, http://muzeum.in.ua/assets/nauka/series/arheolohiia-fortyfikatsiia/2025/derhai-pidiomni-materialy-bronza-kanivshchyna-2025..pdf

3. Дергай А.С., Макодзеба О.О. 2025. Посудина з поселення середньодніпровської культури Ісковщина з розкопок М.М. Бондаря (1960-1962). VITA ANTIQUA, 16. Матеріальна спадщина давніх епох : підходи, контексти, інтерпретації, с. 142-147, https://doi.org/10.37098/VA-2025-16-142-147 .

4. Бельський В.М., Дергай А.С., Корохіна А.В., Канунікова Л.І. (2025). Геохімічний та мінералогічний аналізи керамічних виробів з метою їх сортування. *Від Мінералогії і Геогнозії до Геохімії, Петрології, Геології та Геофізики: фундаментальні і прикладні тренди XXI століття*. Київ, 2025, с.14-17. https://doi.org/10.5281/zenodo.18292923

5. Шидловський П., Дергай А., Дяченко А., Кузьменко Я., Гусак А. 2025. Дослідження пам'яток доби первісності в околицях с. Межиріч. *Археологічні дослідження в Україні 2023*, с. 189-192, http://www.vgosau.kiev.ua/AP-ADU/ADU_2023.pdf

13. Структура та обсяг дисертації.

Дисертаційна робота складається вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 405, з яких основний текст складає 194 сторінки. Список використаних джерел налічує 450 позицій на 43 сторінках.

14. Характеристика особистості здобувача.

Дергай Артем Сергійович, 1997 року народження, здобувач ступеня доктора філософії кафедри археології та музеєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка. У процесі підготовки дисертації виявив себе як дослідник із усталеною професійною мотивацією, здатний поєднувати самостійну джерельну роботу з викладацькою та пам'яткоохоронною практикою.

Фахову підготовку здобувач пройшов послідовно. Після закінчення у травні 2014 року Полтавської міської гімназії № 31 (навчання розпочав 2003 року в гімназії № 33) вступив на історичний факультет Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна і 2018 року здобув ступінь бакалавра. Магістерську програму опановував на кафедрі археології факультету гуманітарних наук Національного університету «Києво-Могилянська академія». У 2022 році захистив кваліфікаційну роботу за темою «Концепт східнотшинецької культури в контексті дослідження тшинецько-комарівського культурного кола», завершивши навчання зі ступенем магістра.

З осені 2022 року А.С. Дергай навчається в аспірантурі кафедри археології та музеєзнавства КНУ імені Тараса Шевченка. Наукову підготовку він поєднував із практичною роботою. Від листопада 2022 до серпня 2024 року викладав на кафедрі філософії та суспільних наук Полтавського державного медичного університету; від січня до листопада 2025 року працював екскурсоводом другої категорії Національного заповідника «Софія Київська».

Під час виконання дисертації здобувач працював самостійно: сам добирав і систематизував джерела, зіставляв речовий матеріал з історіографією ретельно опрацьовував фондові та архівні джерела.

Володіє українською та англійською мовами.

15. Оцінка мови та стилю дисертації. Дисертація виконана фаховою академічною українською мовою, текстове подання матеріалу відповідає стилю науково-дослідної літератури.

Усі члени разової спеціалізованої вченої ради не мають реальний чи потенційний конфлікт інтересів щодо здобувача Дергая Артема Сергійовича (зокрема, не є його близькою особою) та/або його наукового керівника.

16. Рецензент рекомендує: відповідно до **пп. 15, 16** Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. №44, ***пропонується такий склад разової ради:***

Голова ради: Гаврилюк Надія Оксентіївна, доктор історичних наук, провідний науковий співробітник відділу історичних пам'яток та культурної спадщини Науково-дослідного інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Рецензент: Рижов Сергій Миколайович, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри археології та музеєзнавства історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Офіційні опоненти: Відейко Михайло Юрійович, доктор історичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри історії України факультету суспільно-гуманітарних наук Київського столичного університету імені Бориса Грінченка.

Панковський Валентин Борисович, кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу доби енеоліту-бронзи Інституту археології НАН України.

Войтович Марія Миколаївна, кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу археології Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України.

Дані про членів ради — голову, рецензента та трьох офіційних опонентів — внесені до Єдиної державної електронної бази з питань освіти.

Усі члени разової спеціалізованої вченої ради не мають реальний чи потенційний конфлікт інтересів щодо **Дергая Артема Сергійовича** (зокрема, є його близькою особою) та/або його наукового керівника.

У результаті попередньої експертизи дисертації **Дергая Артема Сергійовича** і повноти публікації основних результатів дослідження

УХВАЛЕНО:

1. Затвердити висновок про наукову новизну, теоретичне та практичне значення результатів дисертації Дергая Артема Сергійовича на тему:

«Канівське Подніпров'я на зламі ранньої та середньої бронзи (2800-1950 рр. до н.е.)».

2. Констатувати, що за актуальністю, ступенем наукової новизни, обґрунтованістю, науковою та практичною цінністю здобутих результатів дисертація Дергая А.С. відповідає спеціальності 032 Історія та археологія та вимогам **Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах),** затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 р. № 261, пп. **6, 7, 8 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії,** затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44. (Зі змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 341 від 21.03.2022 та № 502 від 19.05.2023).

3. Рекомендувати дисертацію Дергая Артема Сергійовича на тему: «Канівське Подніпров'я на зламі ранньої та середньої бронзи (2800-1950 рр. до н.е.)» до захисту на здобуття ступеня доктора філософії у разовій спеціалізованій вченій раді за спеціальністю – 032 «історія та археологія», галузі знань – 03 «гуманітарні науки».

4. Рекомендувати вченій раді історичного факультету, Київського національного університету імені Тараса Шевченка затвердити склад разової спеціалізованої вченої ради:

Голова ради: Гаврилюк Надія Оксентіївна, доктор історичних наук, провідний науковий співробітник відділу історичних пам'яток та культурної спадщини Науково-дослідного інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Рецензент:

Рижов Сергій Миколайович, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри археології та музеєзнавства історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Офіційні опоненти:

Відейко Михайло Юрійович, доктор історичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри історії України факультету суспільно-гуманітарних наук Київського столичного університету імені Бориса Грінченка.

Панковський Валентин Борисович, кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу доби енеоліту-бронзи Інституту археології НАН України.

Войтович Марія Миколаївна, кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу археології Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України.

Дані про членів ради — голову, рецензента та трьох офіційних опонентів — внесені до Єдиної державної електронної бази з питань освіти.

Усі члени разової спеціалізованої вченої ради не мають реальний чи потенційний конфлікт інтересів щодо **Дергая Артема Сергійовича** (зокрема, є його близькою особою) та/або його наукового керівника.

Результати голосування щодо рекомендації до захисту дисертації Дергая Артема Сергійовича:

«За» – 8

«Проти» – немає

«Утримались» – немає

Завідувач кафедри
археології та музеєзнавства,
кандидат історичних наук, доцент **Павло ШИДЛОВСЬКИЙ**

Головуючий на засіданні –
В.о. декана історичного факультету –
доктор історичних наук **Тарас ПШЕНИЧНИЙ**

Секретар засідання **Тетяна ЛОЗНИЦЯ**